

Юрій Борущий

Будівництво сакральних споруд на Львівщині у 1990-х роках

Yuriy Borutskyi

Lviv region – 1990s: building of religious building

We are talking about spiritual, civil and labor the rise of the region's residents regarding the recovery of sacred buildings.

Keywords: sacral building, church, house of worship, restoration, reconstruction, rebuilding

Йдеться про духовне, громадянське і трудове піднесення мешканців області стосовно відновлення діяльності сакральних будівель.

Ключові слова: сакральне будівництво, церква, костел, молитовний будинок, реставрація, реконструкція, відбудова

Актуальність дослідження питання будівництва сакральних споруд Львівщини на початку 90-х років ХХ ст., яке було наслідком зростання національної свідомості і активізації релігійних громад, обумовлене потребою поглибленого вивчення новітньої історії України. Тому мета заявленої статті – дослідити політичні та соціальні процеси, пов'язані з відновленням діяльності культових будівель.

У 1990 р. вперше на виборах у владні структури (органи місцевого самоврядування) Львівщини прийшли демократичні сили, більшість в яких посіли лідери та послідовники Народного Руху України (НРУ), інших демократично налаштованих політичних напрямків. Це викликало особливе пожвавлення активності людей в різних сферах суспільно-політичного, економічного та культурного життя області. Якісні зміни відчувалися в духовному середовищі краю. За роки радянської влади віруючі були значно обмежені, а то й позбавлені будь-яких можливостей відстоювати природні та конституційні права, а особливо право на свободу совісті. «В умовах декларованих в СРСР «свобод» на Церкву і віруючих чинився політичний тиск. Активно проводилася антицерковна,

атеїстична пропаганда, в офіційних виданнях дискредитувалися православні миряни та священнослужителі... Церкви перетворювалися в музеї, приміщення господарського призначення або руйнувалися., «зберігаючи» церкву для людей похилого віку, радянська влада декларувала виховання нового покоління без Бога, Віри, Церкви¹.

З іншого боку, як наголошує український релігієзнавець, доктор філософських наук, професор Анатолій Колодний, «через низку обставин свого підневільного національного буття, складні внутрішні колізії своєї історії і багатоманіття особливостей своєї національної духовності український народ був і є одним із найбільш релігійних народів світу. Віра слугувала йому засобом самовираження і виявлення своїх найкращих ідеалів. У ставленні до Бога українець виражав своє відношення до світу, людей і до самого себе»². Про особливості української спільноти у свій час говорив будівничий української Церкви і культури Арсен Річинський: «... Український релігійний світогляд віддавна базується на вірі у всеприсутність та інтимну близькість Бога-Добродія, світового Господаря-Промислителя. В Україні живе віра, що (Бог і людина – авт.) споконвіку вже примирені, що Бог і людина у своїй глибокій суті близькі між собою та що Божа сила є іманентною причиною всього у всьому. Релігія українців є не відреченням від світу, а навпаки, – пересвітлення й оживлення нашої дійсності подихом вічної Правди. Це народження нового світу»³.

Важливою передумовою активізації церковно-релігійного життя в Україні було розгортання демократичних процесів в суспільно-політичному житті, зокрема в часи перебудови, а також підготовки та відзначення в 1988 р. тисячолітнього ювілею хрещення Руси-України. Ювілейні урочистості мали місце в обласному центрі Львівщини (театр опери і балету), в єпархії та населених пунктах, в яких діяли православні громади та їх сакральні приміщення.

Проголошена демократизація, гласність, перебудова значною мірою стимулювали ренесанс релігійної свідомості віруючих західних областей України. Розгорнувся масовий рух за вихід із підпілля та легалізацію Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ), а також відновлення діяльності Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ), яка у 20–30-х роках ХХ ст. діяла на теренах Великої України. Одночасно визрівали підстави для структурної реорганізації в Україні, зокрема й у Львівській області, Руської (Російської – авт.)

Православної Церкви (далі – РПЦ), яка в регіоні в силу різних обставин втрачала вірних, а, значить, звужувала сферу своєї діяльності. Нові можливості для розширення впливу набула Римсько-Католицька Церква (далі – РКЦ) в Україні та Церкви і громади багатьох протестантських спільнот, а також інших релігійних організацій.

За таких умов значно загострилася проблема сакральних приміщень, дефіцит яких відчувався в усіх місцевостях Львівщини. Тому релігійна громадськість області включилася у складний процес перерозподілу діючих, нагального відновлення недіючих, а також будівництва, реконструкції та реставрації сакральних будівель – церков, костелів, молитовних будинків, каплиць, синагог. Остання проблема знайшла відображення на сторінках зведених даних апарату уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР (Львівська область) «Про перспективи будівництва та відновлення чинності сакральних споруд в області, станом на 1990 р.»⁴. За цими даними, релігійні громади області різних конфесій передбачали (а в деяких місцевостях вже впоралися із своїм завданням) будівництво 130, реконструкцію 9 та реставрацію 10 сакральних будівель. Тобто, йшлося майже про 150 нових та оновлених (відбудованих) духовних святинь. Навіть візуальне сприйняття наведених даних свідчить про воістину масову потугу релігійної громадськості Львівщини, величезний ентузіазм, духовне піднесення, підтримані багатьма трудовими колективами та місцевими органами влади. Зокрема, у Самбірському районі до будівництва сакральних споруд включилися 11 релігійних громад. Серед них – м. Самбора, м. Рудки, сіл Викоти, Долобів, Острів, Новий Острів (усі – греко-католики), сіл Лановичі (римо-католики), Бісковичі та Стрілковичі (автокефальна Православна Церква) та сіл В. Баранецька і Нагірне (конфесійно релігійні громади не визначилися – авт.). До речі, релігійні громади сіл Лановичі та Бісковичі отримали право на зведення духовних святинь відтоді діючої Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР (союзної ради – авт.). Інші релігійні громади отримали відповідні позитивні рішення (висновки) від Самбірського міськвиконкому. За матеріалами зведених даних про будівництво сакральних споруд на Львівщині, станом на 1990 р., релігійні громади міст Самбора і Рудки виготовили відповідну документацію, сіл Викоти та Долобів виконали 10% будівельних робіт, а с. Бісковичі – 15%, с. Острів – 25%, с. Стрілковичі – 80%.

Основним матеріалом для будівництва сакральних споруд у селах Викоти, Долобів, Острів, Стрільковичі та Лановичі була цегла. Всі релігійні громади зводили церковні приміщення за власні кошти.

Яка ж була ситуація із духовними спорудами до початку їх нового будівництва? За одними даними, у с. Острів діяла церква Покрови Пресвятої Богородиці (1878), дерев'яна двозрубна, увінчана на гребені вищого двосхилого даху нави невеликою восьмириковою вежечкою з банькою. Стояла зачиною з 1962 по 1989 рр. У 1989 р. греко-католицька громада розпочала будівництво нового мурованого, хрещатого в плані, одноверхого храму, яке завершила у 1992 р.⁵ За іншим джерелом, у 1989 р. цей храм відновив свою діяльність під юрисдикцією РПЦ, тоді ж був повернений у лоно (власність) громади УГКЦ; у 1998 р. перевезений у м. Южне Одеської області. Нове будівництво храму греко-католицька громада завершила у 1993 р.⁶ У с. Новий Острів (Острів Новий Погорецький) у 1996 р. греко-католицька громада завершила будівництво нового мурованого храму свв. апп. Петра і Павла⁷.

Історія католицької парафії та її костелу св. Миколи в с. Лановичах (Луновичах) ведеться із 1462 р. У 1817 р. вірні звели тут четвертий за рахунком дерев'яний костел. У 1948 р. радянська влада заарештувала пароха о. Чешка. Опіку над віруючими перебрав отець-редемпторист Олександр Калужевський (1958 р. виїхав до Польщі). Упродовж декількох років тут відправляли священники із Самбора. Органи радянської влади зняли з реєстрації храм у 1963 р., а у 1980 р. його зруйнували. Частину храмового майна передали Львівській картинній галереї (ЛКГ), решту зберегли парафіяни. Упродовж 1991–1994 рр. римо-католики звели новий мурований костел, а сучасна місцева парафія охоплює також вірян сіл Бісковичі та Воютичі⁸. У с. Бісковичі чинна церква св. Онуфрія збудована на місці попередньої (1740). Упродовж радянського періоду храм не припиняв діяльності, тепер належить православної громаді (УПЦКП). Греко-католицька громада упродовж 1991–1997 рр. звела мурований храм свщмч. Йосафата за проектом Бойка та Гарбарука⁹. У с. Стрільковичі (до війни тут замешкувала польська спільнота) громада вірних УАПЦ (774 особи) звела дерев'яний храм св. рівноап. Володимира (1991–1992)¹⁰. До речі, у цьому ж селі греко-католики (360 осіб) збудували мурований храм свв. апп. Петра і Павла (1998)¹¹. Нарешті, римо-католики (у 1913 р. до парафії належало майже 2 тис. вірних; 80 осіб, за даними 1998 р.) с. Стрількови-

чі послуговувалися мурованим костелом Всіх святих (1664), наприкінці 50-х років ХХ ст. радянська влада його закрила. Приміщення використовувалося як склад та архівна будівля. У 1989 р. святиню повернули вірним РКЦ, які її відремонтували. 1997 р. встановлено новий головний вівтар з барельєфом св. Варвари та скульптурами зі старого вівтаря¹².

У с. Воля Баранецька церква Усікновення (Усічення) голови св. Івана Хрестителя відома з 1548–1549 рр. Останній дерев'яний храм – дерев'яну тризрубну безверху будівлю, рівновисокі зруби якої вкрито повним дахом з маківкою на гребені над навою, звели у 1807 р. У 1982 р. зачинену церкву розібрали. Упродовж 1989–1993 рр. громада УАПЦ (600 осіб) збудувала храм свв. апп. Петра і Павла¹³.

У с. Нагірне (Угерці Заплатинські) дерев'яна церква св. вмч. Димитрія, збудована у 1720 р. (1726). В інвентарі 1834 р. означена як церква Пресвятої Трійці. Це був тризрубний безверхий храм, рівновисокі зруби якого вкривав повний дах з трьома кованими хрестами на гребені. У 1946 р. храм передали РПЦ (за о. Івана Ганусевича); 1950 р. – знищили. Упродовж 1989–1992 рр. громада УПЦКП (557 осіб) с. Нагірне звела муровану, хрещату в плані одноверху, церкву св. вмч. Димитрія, а греко-католики (557 осіб) цього ж села, станом на 1998 р., продовжували будівництво теж мурованого храму під такою ж назвою¹⁴. Отже, храмовий празник у селі будуть відзначати разом – православні і греко-католики, хоч і в різних церквах. Дещо інша релігійна ситуація склалася у с. Хлопчичі (Хлопчиці). Тут найдавніші відомості про церкву св. Миколи походять із 1510 р. На її місці у 1875 р. зведена існуюча дерев'яна, хрещата одноверха, четверик нави якої вкритий цибулястою банею, посадженою на ледве видний намет. У 1962–1989 рр. – зачине-на, використовувалася на склад книжок. З 1989 р. в руках автокефальної православної громади, яка розпочала у 1993 р. її оббудову цеглою. Греко-католицька громада спорудила муровану церкву хатнього типу, двосхилий дах якої прикрашений цибулястими маківками¹⁵.

На адміністративно-територіальних теренах м. Стрия (міськвиконком) до будівництва церков приступили три релігійні громади, а саме: дві (міст Стрий і Моршин) представляли УАПЦ, одна – УГКЦ (м. Стрий). До того ж у Стрийському районі ще 6 греко-католицьких громад (села Смертюки, Райлів, Загірне, Колодниця, Коморів, Миртюки) задекларували будівництво, а с. Добрівляни – (реставрацію) своїх храмів. У

с. Райлів право на будівництво сакральної споруди громада УПЦ отримала від союзної Ради, а фактично до нього приступила інша конфесійна спільнота. Зведення всіх храмів у м. Стрию та м. Моршині, а також у Стрийському районі передбачалося тільки за кошти добровільних пожертвувань релігійних громад.

У м. Червонограді передбачали зведення молитовного будинку вірні релігійної громади Церкви Адвентистів сьомого дня (АСД), а також дві громади УГКЦ (м. Червоноград і с. Соснівка), по одній релігійній громаді УПЦ (каплиця) та УАПЦ (с. Соснівка). Станом на 1990 р., громада УПЦ виконала 60% будівельних робіт (матеріал – дерево), громада УГКЦ (с. Соснівка) – 15%, УАПЦ (с. Соснівка) повністю завершила будівництво храму (матеріал – дерево). Зауважу, греко-католики дали храму ймення свв. апп. Петра і Павла, а православні – Благовіщення Пресвятій Богородиці.

У Бродівському районі до будівництва храмів приступили 8 релігійних громад, а саме: 5 – УГКЦ (села Комарівка, Жарків, Яснище, Гаї Смоленські, Станіславчик), 2 – УАПЦ (села Піски і Салашка) і 1 – села Лучківці (УПЦ). Для всіх храмів основним будівельним матеріалом мала стати цегла. Станом на 1990 р., вірні храму с. Станіславчик виконали всього 5% будівельних робіт, с. Комарівка – 15%, с. Гаї Смоленські – 25%, с. Жарків – 30%, с. Лучківці – 40%, с. Салашки – 50%, а с. Піски – 70%.

У Буському районі у процес будівництва храмів включилися 4 релігійні громади. Серед них – релігійні спільноти УГКЦ і УАПЦ, кожна окремо в одному селі Заводське, а також у селах Боложенів (УГКЦ) та Топорів (УПЦ). Зауважу, в с. Заводське союзна Рада у справах релігій дала дозвіл на будівництво храму громаді УПЦ, хоча фактично приступили до будівельних робіт греко-католики. Натомість релігійні громади сіл Боложенів та Топорів не отримали офіційного дозволу органів державної влади на будівництво храмів. Відсоток виконання відповідних будівельних робіт релігійними громадами становив: у с. Боложенів – 8%, с. Заводське (УАПЦ) та с. Топорів – по 10%, с. Заводське (УГКЦ) – 15%. Основним будівельним матеріалом слугувала цегла. Всі храми передбачалося звести на кошти добровільних пожертвувань.

У Городоцькому районі (с. Бучали) ще у 1989 р. почалося зведення мурованої семикупольної хрестоподібної церкви св. арх. Гавриїла. Завершилося будівництво і відбулося освячення храму (УПЦКП) у 1997 р.¹⁶. У 1990 р. започаткували будівництво храмів релігійні громади сіл: Мшана, Лю-

бінь Великий (всі – УАПЦ) та с. Путятичі (УГКЦ). Релігійні громади сіл Путятичі та Бучали зводили храми за власні кошти, а релігійній громаді с. Великий Любінь для потреб майбутньої церкви місцевий колгосп передав матеріал старої школи. До речі, завершення будівництва храму тут відбулося у 1993 р. Тоді ж була зведена дзвіниця¹⁷. У с. Бартатів (УАПЦ) храм перебудували з матеріалу нечинного костелу (1924), а допомогу релігійній громаді надала агрофірма «Зоря» (тому, власне, відсоток відповідних робіт тут сягнув цифри 90), у с. Мшана – 70%, Любінь Великий – 40%, Путятичі – 5%. До речі, мешканці с. Мшани звели муровану п'ятикупольну хрестоподібну церкву Введення у храм Пресвятої Богородиці у 1991 р, щоправда, вже у лоні УПЦКП¹⁸. Найдавніші відомості про церкву Покрови Пресвятої Богородиці с. Поріччя Грунтове (Поріччя Грунтове) походять із 1578 р. Збудована на початку XVIII ст. дерев'яна сакральна будівля зазнала відновлення (XIX ст.), у 1910 р. добудували дерев'яну захристію. У роки Першої світової війни храм згорів. Тоді ж вірні тимчасово звели каплицю. Відтак проект нового храму виготовив архітектор Є. Нагірний. На жаль, через певні обставини до будівництва церкви не дійшло. Каплиця упродовж 1965–1989 рр. стояла зачиненою. На початку 1990-х рр. мешканці села взялися за спорудження мурованого храму (проект архітекторів М. Дрималика та А. Грімнака)¹⁹. Село Поріччя Любінське (Поріччя) давніше належало до парафії в Поріччі Грунтовому. У 1990 р. вірні греко-католицької громади цього села спорудили муровану каплицю, а у 1991 р. розпочали будівництво мурованої церкви²⁰.

У Дрогобицькому районі в с. Верхні Гаї греко-католицька громада здійснювала реконструкцію своєї духовної святині на основі недіючого костелу. У с. Опака аналогічна громада приступила до будівництва храму. У с. Верхні Гаї на будівництві власного храму працювала також громада УАПЦ. Інша релігійна громада цієї ж конфесії у с. Вороблевичі реконструювала недіючий костел. У с. Меденичі релігійна громада сягнула 85% будівельних робіт, але станом на 1990 р. не визначилася конфесійно, кому належатиме зведений храм. У селах Опаки (УГКЦ) та Верхні Гаї (УАПЦ) було виконано по 50% будівельних робіт. У с. Зади цього ж району існувала римо-католицька каплиця, яку мешканці села не дали органам влади зруйнувати у 1960 р. У 1990 р. її перебудували на греко-католицький храм. Це дерев'яна тризрубна безверха будівля, увін-

чана ліхтарем з маківкою на гребені даху нави²¹. У с. Опарі (Опори) маємо відомості про спорудження у 1830 р. мурованої церкви у формі ронди (велика, округла в плані нава з півциркулярною апсидою), єдиної на теренах Дрогобиччини. Храм зазнав певних реновацій, ушкоджень в роки війни, знову був відновлений, нарешті, у 1964 р., уже зачиненого, його розібрали. У 1989–1990-х рр. сільська автокефальна православна громада спорудила нову муровану церкву (архітектор С. Лапичак)²².

У Жидачівському районі до процесу будівництва сакральних приміщень долучилося 8 релігійних громад (6 – УГКЦ – сіл Баківці, Бережниця, Журавків, Голишів, Гніздичів, Тейсарів та 2 – УАПЦ – сіл Туради і Чертіж). Станом на 1990 р., найбільший відсоток виконання будівельних робіт – 90 (реконструкція) був за релігійною громадою с. Голишів, далі – с. Бережниця (70%), с. Туради – 60%, с. Тейсарів (50%), с. Гніздичів та с. Чертіж – по 15% в кожному та у селах Баківці і Журавків – по 10%. У всіх названих населених пунктах району до будівництва храмів активно підключилися працівники місцевих підприємств та організацій.

4 релігійні громади, а саме: 3 – УГКЦ (села Опаки, Новоселища та Зозулі) і 1 – УАПЦ (с. Гутище) почали будівництво храмів на теренах Золочівщини. До традиційних добровільних пожертвувань віруючих с. Опаки сільська рада виділила із бюджету 366 карбованців. На 1990 р. громада греко-католиків цього ж села на зведенні храму виконала 20% будівельних робіт. Аналогічна громада с. Новоселище сягнула 70% будівельних робіт, а мешканці сіл Гутище та Зозулі – по 5%. У цьому ж районі в с. Погорільці разом працювали над реконструкцією храму релігійні громади УГКЦ та УАПЦ (виконано 70% запланованих робіт). Вірні цих же конфесій спільно брали участь у реконструкції храму у с. Коків (90% виконання). До 70% відповідних робіт з реконструкції храмів здійснили греко-католики м. Золочева та с. Розворяни. 60% робіт виконала релігійна громада УАПЦ с. Сасів. Всі кошти та інші витрати на реконструкцію храмів взяли на себе релігійні громади відповідних Церков. Зазначу, що для реконструкції недіючих храмів не отримали офіційного дозволу від органів державної влади релігійні громади сіл Погорільці, Сасів та м. Золочева.

У 1990 р. відновилася діяльність мурованої, хрещатої в плані, одноступової церкви с. Новий Став Кам'яно-Бузького району. Її будівництво, як дочірньої церкви, розпочалося за проектом Є. Нагірного ще 1938 р.²³. У с. Стрептів цього ж району вірні завершили будівництво церкви у 1995 р.²⁴.

У Миколаївському районі дві релігійні громади УГКЦ (села Новий Розділ і Крупське) та по одній у селах Київець (УПЦ) та Колодруби (УАПЦ) долучилися до сакрального будівництва. Зодчі перших двох сіл виконали по 5% необхідних робіт, с. Колодруби – 10%, а с. Київець – 50%. До речі, в останньому селі релігійна громада УПЦ отримала дозвіл на будівництво храму від союзної Ради у справах релігій. У кожному із названих сіл району до будівництва храмів задіявалися кошти тільки релігійних громад.

У Мостиському районі греко-католики започаткували будівництво церков у селах Княжий Міст, Балицькі хатки, вірні УАПЦ – у селах Шегині, Зав'язанці, Волиця, Поповичі та Годині, римо-католики в с. Стрілецьке. Релігійна громада с. Підліски хоч і почала будівництво храму, але, як свідчать дані зведених матеріалів, конфесійно не визначилася. Принаймні відповідних позицій не зафіксовано. Кожній громаді райвиконком вручив наряди для отримання будівельних матеріалів від місцевих підприємств. Успішно велися будівельні роботи у с. Шегині (зроблено 80% запланованого), с. Підліски (50%). Зауважу, що не зафіксовано відповідних офіційних дозволів на будівництво храмів у селах Балицькі хатки, Шегині та Годині. До речі, с. Княжий Міст завжди належало до парафії в Бортятині, тому вірні не мали своєї церкви. Упродовж 1990–1992 рр. греко-католики села (622 особи) за довоєнним проектом типу одноверхих церков В. Нагірного збудували мурований храм Різдва Пресвятої Богородиці²⁵. У с. Буховичі дерев'яна тризрубна одноверха церква свв. Бориса і Гліба, завершена над навою чотирихилим наметовим верхом з одним заломом, увінчана маківкою, збудована у 1644 (1642) р. (є припущення що це дата переносу храму). Іконостас датується 1612 р. Відтак до бабинця прибудували присінок, у 1934 р. розширили хори. У 1946 р. передали РПЦ (за о. Михайла Теслі); упродовж 1962–1989 рр. стояла зачиненою. 1989 р. передали РПЦ. З 1991 р. належить УПЦКП (греко-католиків до храму не допускали). За даними Шематизму, вірні УПЦКП будують мурований храм св. Андрія, вірні УАПЦ – храм св. Івана Богослова²⁶.

У Жовківському районі до будівництва (реконструкції, відбудови) храмів приступили релігійні громади сіл – Купичволя, Лавриків, Малі Підліски Стара Скварява, Кунин, Хитрейки, Нова Кам'янка та м. Жовкви. У селах Лавриків та Стара Скварява релігійні громади перебували на стадії виготовлення проектувальних робіт. У с. Малі Підліски йшлося про ви-

конання 60% робіт від необхідних, у селах Кунин та Хитрейки – по 15% в кожному, нарешті, по 5% – у с. Купичволя, Нова Кам'янка та м. Жовкві. Релігійна громада м. Жовкви отримала певну матеріальну підтримку від органів місцевої влади, інші – будували власним коштом. Відсутні зазначення офіційних дозволів органів влади на проектні роботи стосовно зведення храмів у с. Купичволя та Лавриків. До речі, до парафії с. Лавриків (церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1769) належали греко-католики сіл Віхті, Мавдрики, Окопи, Пальчишини, Смоги, Зубейки (тут будувалася каплиця), Білани, Сали, Пурицьке, Бокали²⁷. У парафіяльному селі церква існувала ще з 1578 р. Діючий храм – дерев'яна тризрубна триверха церква, увінчана на світлових восьмериках нави вівтаря і бабинця низькими шоломовими банями з ліхтарями і маківками. Церкву оточує піддашся, оперте на випусти вінців зрубів²⁸. У 1990–1996 рр. сільська громада спорудила нову муровану церкву (архітектори І. Коваленко, Г. Калінін)²⁹. Видається також, що у процесі будівництва храму віруючі с. Нова Кам'янка змінили ієрархічне підпорядкування, перейшовши від УПЦ в лоно УГКЦ. У цьому населеному пункті нараховувалося 1316 греко-католиків³⁰. Історія їх дерев'яного храму Успення преп. Теодосія Печерського дещо незвичайна. Сюди у 1866 р. перенесли розібрану стару дерев'яну церкву з Угнова, збудовану біля 1627 р. Зібрали на новому місці у 1867 р. Це тризрубна, одноверха сакральна будівля. Стіни надопасання нави завершені восьмериком на четверику, увінчаним низьким наметом з ліхтарем і маківкою. Упродовж 1961–1982 рр. церква стояла зачиненою. У 1989 р. греко-католицька громада розпочала спорудження мурованої церкви (архітектори І. Коваленко, Г. Калінін, І. Ковальчук)³¹. У с. Малі Підліски найдавніші відомості про церкву маємо із 1572 р. Церква Преображення Господнього (1871, за іншими даними – 1864 чи 1875 р.) – дерев'яна тризрубна трибанна на місці попередньої зведена (1803). Після Другої світової війни – зачинена, у 1976 р. – розвалена. У 1989–1992 рр. на її місці споруджена нова мурована церква (архітектор І. Ковалишин, інженер Р. Йосипів). На північ від церкви зведена мурована дзвіниця з трьома арковими прорізами для дзвонів. До неї з півночі прилягає квадратова в перекрої висока вежа, завершена цибулястою банею³². У с. Руда Монастирська існував монастир оо. Василіан. У 1782 р. збудована тризрубна трибанна церква Успення Пресвятої Богородиці на місці давнішої монастирської (згоріла, 1775). У 1880 та у 1927 рр. церква відновлювалася. Пошкоджена пожежею в часі Другої

світової війни, відбудована у 1941 р. Спалена (1947). У 1951 р. мешканці села власним коштом і за своїм проектом звели муровану церкву. Матеріал на будову храму купували, розбирали старі будинки та звозили цеглу на місце будівництва возами. У селі над джерелом Самець у 1862 р. зведено дерев'яну каплицю Положення Пояса Пресвятої Богородиці. По війні будівля неодноразово плюндрувалася владою і знову відбудовувалася віруючими. Тепер це мурована під двосхилим дахом сакральна споруда. У 1874 р. (за іншими даними у 1924 р.) в селі збудували ще одну дерев'яну каплицю свщмч. Йосафата³³. У с. Кунин дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці вперше згадується у 1578 р. У 1776 р. на її місці звели нову, теж дерев'яну. Згоріла (1863). У 1866 р. коштом складок вибудували нову тризрубну церкву. Згоріла (1976). Тоді мешканці тимчасово розбудували капличку. У 1990 р. місцевий будівельний майстер Г. Юрочко розпочав спорудження нової мурованої церкви (архітектори І. Ковалишин, В. Розов та інженер. Р. Йосипів). Храм звели 1995 р. Громада настояла на тому, щоби нова мурована будівля повторювала своєю структурою стару, що згоріла. Розписи інтер'єрів виконала Л. Семочко (м. Жовква). У її виконанні маємо образи св. князя Володимира і св. княгині Ольги, в руках якої є зображення втраченої церкви³⁴. На теренах Жовківщини у 90-х рр. ХХ ст. зведено чимало мурованих дзвіниць – села Артасіб (1989), Візенберг (1994), Боянець (1995), Блищиводи (1997)³⁵. Мешканці с. В'язова звели нову дерев'яну, квадратну в плані, двоярусну дзвіницю³⁶. Греко-католицька громада с. Воля Гамулецька відновила і перебудували для богослужінь колишню богослужбову римо-католицьку каплицю³⁷. У с. Дубляни релігійна громада УАПЦ на початку 1990-х рр. для своїх потреб теж відновила діяльність колишньої римо-католицької каплиці³⁸. Тоді ж утворилася греко-католицька громада сіл Думичі і Погориська. У 1994 р. віруючі звели невеличку каплицю-церкву Зіслання Св. Духа та розпочали будівництво мурованої, квадратної в плані, дзвіниці³⁹. У 1929 р. мешканці с. Збиранка звели першу дерев'яну церкву. По Другій світовій війні стояла зачиненою. Відновлена на початку 1990-х рр.⁴⁰. 1399 р. у с. Костиїв (Костиїв, Кошиїв) для римо-католицької громади збудовано мурований костел св. Миколи. Після Другої світової війни стояв зачинений. На початку 1990-х рр. автокефальна православна громада переселенців з Холмщини (с. Добужок) отримала його на церкву, відремонтувала і дещо перебудувала. Біля теперішньої церкви св. пр. Іллі роз-

ташована мурована дзвіниця та скульптура Пресвятої Богородиці⁴¹. Тоді ж греко-католики с. Забір'я відремонтували церкву св. Параскеви (храм зведено 1866 р.). Ця ж громада у 1994–1996 рр. у полі, на місці давнішої дерев'яної каплиці, звела нову муровану⁴².

На теренах Перемишлянщини, за даними зведених матеріалів 1990 р., до будівництва храмів приступили релігійні громади сіл Бачів, Станислав та Лоні (всі – УГКЦ). Найбільших успіхів досягли мешканці сіл Станислав (40% запланованих робіт) та Лоні (30%), значно менше – у с. Бачів (тільки 5%). Відсутні дані про наявність в них відповідних дозволів органів влади. Кошти задіявалися тільки від релігійних громад. А ось релігійна громада УПЦКП с. Волове у 1990 р. вже звела муровану однокупольну церкву св. вчч. Віри, Надії, Любові і їх матері Софії⁴³. У м. Перемишляни вірні цієї ж конфесії переобладнали житловий будинок на храм Різдва Пресвятої Богородиці⁴⁴.

У Пустомитівському районі маємо дані про позитивне волевиявлення мешканців 7 сіл (Виннички, Лисиничі, Басівка, Зубра, Черкаси, Скнилів, Поялика) стосовно започаткування будівництва сакральних споруд. Інші відомості відсутні. Щоправда, у 1990 р. громада УПЦ-КП с. Сокільники коштом добровільних пожертв парафіян (1500 осіб) звела церкву Успіння Пресвятої Богородиці. Тут маємо різьблений позолочений іконостас. Поблизу храму діє джерело для освячення води. Настоятель храму та його вірні практикують освячення полів у день Святої Трійці⁴⁵.

У Радохівському районі релігійна громада с. Сморгів (УПЦ) виконала 25% будівельних робіт на спорудженні храму. У с. Сабанівка цього ж району муровану тридільну однокупольну церкву св. вчч. Дмитрія Солунського звели вірні УПЦКП⁴⁶. На теренах Сколівщини релігійна громада с. Кам'янки (УГКЦ) отримала фінансову підтримку із районного бюджету. Тут будівельні роботи у зведенні храму сягнули 90% виконання. У с. Хітар мешканці не визначилися із конфесійною належністю, хоча й було виконано 60% будівельних робіт.

На Сокальщині греко-католицькі громади сіл Гута, Глухів, Діброва, Острівок, Конотопи, Поториця мали різні напрацювання у будівництві храмів (від 5 до 30% виконання). Громада УАПЦ (с. Воронів), хоча не мала офіційного рішення від органів влади на будівництво храму, але самотужки досягла 50% його завершення. До речі, у 1990 р. вона й завершила зведення мурованої тридільної однокупольної церкви св. Ми-

колая⁴⁷. У с. Корчів приміщення церкви згоріло (1946). На цьому місці релігійна громада встановила хрест (1989)⁴⁸. А в с. Остобіж (Острівок) пожежа в церкві сталася у 1990 р. Тоді ж розпочалося спорудження нової мурованої, хрещатої в плані, однокорпусної церкви на новому місці⁴⁹. У с. Стаї (Стаївка) церкву спалили (1946). У 1990 р. релігійна громада розпочала будівництво нового мурованого храму⁵⁰. У с. Салаші (Діброва) у 1945 р., після виселення з села українців, дерев'яну будівлю церкви св. Миколи (1928) розібрали. У 1990–1991 рр. мешканці села спорудили теперішню муровану, хрещату в плані, церкву (архітектор І. Максим'юк)⁵¹. У с. Вербіж (Вербове) церква св. Миколая (1853) стала недіючою у 1951 р., відтак її приміщення використовувалося під склад. Згоріла (1984). У 1990 р. розпочалося будівництво нової мурованої церкви і дзвіниці⁵². І ще про одну вельми цікаву подію 1990 р. Саме тоді довкола храму Перенесення мощів св. Миколая (м. Сокаль) утворилася релігійна громада УПЦ-КП. До того часу церковне приміщення функціонувало як музей. Відтак над будівлею відтворили куполи, добудували ризницю. Оздобили храм сучасним орнаментом, встановили ікони, іконостас. Вважають, що на цьому місці первісна церква була зведена у першій половині XVI ст. після спалення Сокаля татарами (1519). Реставрована (1694). Остання реставрація відбулася упродовж 1971–1975 рр. А ще храм згадують у 1594 р., як місце, де майбутні «уніатські єпископи таємно підписали акт про намір приєднатися до Риму»⁵³.

На Старосамбірщині зводили храми релігійні громади УАПЦ (с. Сапochани), УГКЦ (села Топільниця, Недільна, П'ятниця, Сусідовичі). До речі, в останньому селі досягнуто 90% виконання будівельних робіт. Зазначу також, що в Сусідовичах будівництво храму здійснювала греко-католицька громада, хоча офіційний дозвіл на нього отримала громада УПЦ. У цьому ж районі мешканці сіл Тернава і Витів (УГКЦ), Надиби (УАПЦ) здійснювали реставрацію храмів.

У будівельний процес сакральних приміщень включилися релігійні громади Турківщини. Скажімо, у с. Явора Долішня (Явори) церква св. Миколая збудована у 1702 р. Це була будівля бойківського типу з двома двозаломними і одним тризаломним (над навою) верхами. 1902 р. на її місці постала нова тризрубна триверха церква бойківського типу, увінчана складними багатозаломними верхами. Згоріла (1956). У 1990 р. добудовано до дзвіниці два зруби церкви, так що вийшла тризрубна триверха

сакральна будівля⁵⁴. 12 квітня 1962 р. згоріла церква Воскресіння Господнього (1882 р.) у с. Явора над Стриєм (Явори). Тимчасово мешканці села пристосували дзвіницю для вжитку на богослужіння. У 1991 р. почали спорудження нового храму⁵⁵. До будівництва церкви приступили мешканці с. Сянки (УПЦ), які отримала фінансову допомогу (3 тис. карбованців) від районної ради. Реставрацію храмів почали релігійні громади УПЦ (м. Турка та с. Ісаї), а також с. Либохора (УАПЦ). Відновили історичну справедливість мешканці с. Шум'яч. Після знищення пожежею храму (1874) вони звели новий на місці попередньої церкви. 1962 р. ще незачинену церкву розібрали, використавши її матеріал на зведення колгоспної контори. У 1990 р. розпочалося спорудження нової дерев'яної, хрещатої в плані, церкви⁵⁶.

Станом на 1990 р., у Яворівському районі до будівництва сакральних споруд приступили віруючі – м. Новояворівська, сіл Кам'янобрід, Бірки, Рогізно, Салаші, Рулеві, Наконечне, Новини, Калинівка – усі громади УГКЦ. У м. Яворові, селах Терновиця і Затока передбачалася реставрація храмів. У с. Бердихів (400 осіб), віруючі якого належали до парафії в Брухналі, у 1989–1993 рр. греко-католицькою громадою споруджена нова мурована церква⁵⁷. У с. Підлуби у XVII ст. існував монастир. Теперішня дерев'яна тризрубна одноверха церква з дубових брусів збудована у 1830 р. Четверик її нави переходить у восьмерик, вкритий шоломовою банею зі сліпим ліхтарем і маківкою. 1988 р. церква розширена добудовами до західної стіни бабинця і вівтаря. 1997 р. зроблений новий чотирирусний різьблений і золочений іконостас. Поряд з церквою – дерев'яна триярусна стовпова дзвіниця⁵⁸. Сумну, а водночас духовно оптимістичну оповідь маємо про неіснуюче сьогодні с. Вільшаницю та його церкви св. Юрія. Перший відомий у селі храм споруджений у 1540 р. У 1801 р. перенесено теперішню тризрубну одноверху дерев'яну церкву 1715 р. побудови, увінчану над навою шоломовою банею на дуже низькому, втопленому в дахах бокових зрубів восьмеріку, ймовірно, із с. Вілька Роснівська. У цьому ж році сюди перенесли престол св. Онуфрія з розібраної василіанської церкви в Ліску. У 1938 р. здійснені ремонтні роботи. У 1962 р. у зв'язку з розширенням сірчаних кар'єрів село виселене. У 1993 р. частина колишніх мешканців села, які замешкують тепер у м. Новояворівську, вирішили перенести церкву в це місто, на що отримали згоду від міських влад. Робота успішно заверши-

лася у 1996 р.⁵⁹. У с. Залужжя про церкву св. Параскеви маємо згадку з 1578 р. Існуюча дерев'яна тризрубна триверха церква датується 1681 р. Первинне її ядро – вівтар і нава; бабінець і ризниця прибудовані пізніше. Вінчають три головні об'єми шоломові бані на низьких восьмериках, завершені ліхтарями з маківками. У церкві зберігся п'ятирусний різьблений іконостас XVII ст. та різьблені барокові престולי XVIII ст. Церква ремонтувана і розширена (1873). Поряд – дерев'яна двоярусна стовпова дзвіниця, сучасна церкві. У 1944 р. німецькі окупанти хотіли спалити церкву з мешканцями села, але пізніше облишили свій задум. 1992 р. здійснена реставрація храму (архітектори Галина Паночко і Надія Федевич). Тоді ж громада (1 500 осіб) приступила до будівництва нової дерев'яної церкви, розібравши стару і збудувавши з її матеріалу поряд каплицю⁶⁰. У с. Наконечне існуюча дерев'яна церква Успення Пресвятої Богородиці збудована 1837 р. на місці давнішої. По Другій світовій війні не була зачиненою. Тепер належить УАПЦ. Греко-католицька громада збудувала у 1990 р. невелику каплицю⁶¹. У с. Порудно (Калинівка) нинішня дерев'яна церква св. Параскеви на місці попередньої (1511) зведена 1904 р. У 1940-х рр. її обмурували цеглою. Після Другої світової війни була зачиненою, але люди самі проводили відправи. У колишньому присілку Калинівка греко-католицька громада (410 осіб) у 1992 р. спорудила новий мурований, в плані одноверхий, храм св. Василя Великого⁶². Деякі шематизми (1934, 1938 рр.) подають дату створення у с. Прилбичі теперішньої церкви Собору Пресвятої Богородиці (1654). Фактично дерев'яна тризрубна одноверха церква збудована у 1741 р. коштом Атанасія Шептицького, дідича села, Перемиського єпископа. Наву її вкриває низька шоломова баня на низькому восьмеріку. Згодом розбудовано бабінець. Цікавий іконостас – царські врата і намісний ряд різьблені – решта, стінопис на східній стіні нави, поновлений (1930-і рр.). Упродовж 1989–1990 рр. зведена нова дерев'яна будівля навколо старої. Поруч – дерев'яна двоярусна дзвіниця XVIII ст. 29 вересня 1936 р. у селі посвячено церковний дім ім. митрополита Андрея (Шептицького) в честь свщмч. Йосафата. Образ свщмч. Йосафата намалювала мати митрополита – Софія Шептицька. За заповітом Петра Шептицького (помер 1848 р.), діда митрополита Андрея, у селі збудована каплиця в готичному стилі з червоної цегли, усипальниця родини Шептицьких⁶³. У с. Рогізно (Рогізне) церква вперше згадується в доку-

ментах 1510 р. Новий храм Різдва Пресвятої Богородиці звели 1804 р. У березні 1973 р. вона згоріла. Мешканці села (1000 осіб) добудували до мурованої латинської каплиці тимчасову дерев'яну церковцю, вкриту двосхилим дахом. У 1990 р. розпочали спорудження нового мурованого храму⁶⁴.

У 1989 р. влада повернула львівській іудейській громаді «Бейс Аарон ве Ісраель» синагогу. Її історія почалася від 27 листопада 1899 р., часу заснування добротинного товариства «Цорі Гілод» («Зцілюючий Бальзам»). Організація опікувалася сиротами та людьми старшого віку, а також сім'ями померлих членів Товариства. Наприкінці XIX ст. організація придбала земельну ділянку (сьогоднішня вулиця Братів Міхновських, 4). 1897 р. за дозволом міських властей тут зведено будинок. 1912 р. його переобладнують під молитовний будинок. Нарешті, 1923 р. отриманий дозвіл перебудувати його на синагогу з молитовним залом (14,2 x 14 м) для облаштування 384 місць для сидіння. У роки війни синагога не зазнала руйнувань. У повоєнний час використовувалася як склад. 1990–1991 рр. тривали ремонтні роботи. У 1992–1993 рр. при синагозі звели громадську кухню та їдальню для обслуговування членів громади старшого віку, а також гуртожиток для учнів єшиви. Синагогою та громадськими будівлями опікується рабин Мордехай Болд зі США⁶⁵.

У 90-ті роки XX ст. значне пожвавлення храмового будівництва спостерігалось в обласному центрі – м. Львові. Так, відповідно до рішення Львівського міськвиконкому від 24 липня 1990 р. (№ 327) та ухвали 5-ої сесії 2-го скликання Львівської обласної ради народних депутатів від 23 листопада 1995 р. (№ 237) виділено площу земельної ділянки (1,2 га) для будівництва храму Різдва Пресвятої Богородиці (УГКЦ) в громадському центрі планувального району «Сихів» (вул. Червоної Калини). Громада Церкви Християн віри євангельської (ХВЕ) отримала дозвіл на будівництво молитовного будинку (вул. Проектована). Рішення міськвиконкому від 10 серпня 1990 р. (№ 496) (площа 1, 85 га). Громада УГКЦ (церква свв. Ольги і Володимира) отримала право на зведення храму (0,5 га) по вул. Наукова-Симоненка). Рішення міськвиконкому від 16 серпня 1990 р. (№ 378). У 1991 р. дозволи на будівництво храму отримали громади УГКЦ (вул. Повітряна), (рішення міськвиконкому від 24 січня (№15); УПЦ-КП (вул. Криворізька-Антоненка-Давидовича), мікрорайон № 19 (Сихів), (площа 0, 45 га), рішення від 29 серпня (№ 333); громада УАПЦ (вул. Харків-

ська), (площа 0,35 га), рішення від 18 квітня (№ 135) та жіноча спільнота сестер свщмч. Йосафата (УГКЦ) (вул. Старознесенська), (площа 0,42 га), рішення від 26 грудня (№ 560). У 1992 р. почалося будівництво храму Господнього Вознесіння (УГКЦ) (вул. Широка), (площа 0,4 га), рішення від 2 квітня (№ 147). Громада УАПЦ розпочала зведення храму вмч. Бориса і Гліба (площа 0,04 га), рішення від 24 вересня (№ 530). У 1993 р. громада Церкви Євангельських християн–баптистів (ЄХБ) «Спіфанія» (вул. Суботівська), згідно з рішенням від 26 липня (№ 796), отримала земельну ділянку (0,183 га) для зведення молитовного будинку. Земельна ділянка (1,85 га) надана для будівництва монастиря новіціата сестер милосердя св. Вікентія УГКЦ (вул. Сельських), згідно з рішенням міськвиконкому від 9 серпня 1993 р. (№ 887). Площа земельної ділянки (0,25 га) (вул. В. Стуса) виділена для будівництва молитовного будинку громаді Церкви Адвентистів сьомого дня (АСД). Рішення міськвиконкому від 28 березня 1994 р. (№ 362). Того ж року рішенням міськвиконкому від 5 травня (№ 542) отримали земельні ділянки (площа 0,45 га) релігійні громади УГКЦ - храму Благовіщення Пресвятії Богородиці (УГКЦ) (вул. Пасічна); Рясне-ІІ (вул. І. Величковського, площа 0,7 га), рішення від 2 червня (№ 736) та згромадження сестер св. Йосифа Обручника Пресвятої Діви Марії (вул. Личаківська, 171, площа 0,23 га), рішення від 14 липня (№ 1048). Декілька релігійних громад розпочали реконструкцію сакральних приміщень. Серед них – громади ЄХБ (молитовний будинок по вул. Зеленій, 116 та споруда (вул. Палія, 6). Рішення міськвиконкому від 18 квітня 1991 р. (№ 135), (площа 0,44 га); УГКЦ (колишній костел (вул. Городоцька, 319а). Рішення Львівського облвиконкому від 1993 р.; храму Пресвятої Богородиці Володарки України (колишній костел та прибудова) (вул. Новознесенська, 34, площа 0,53 га). Рішення міськвиконкому від 4 червня 1993 р. (№ 511) та від 16 березня 1994 р. (№ 296). Право на реконструкцію будинку № 15 та добудову приміщення (вул. Ялівець, площа 0,08 га) під монастир отримало згромадження сестер Пресвятої Родини УГКЦ, згідно з розпорядженням міськвиконкому від 5 травня 1994 р. (№ 550). Започатковано реконструкцію колишнього монастиря під молитовний будинок Церкви АСД та спорудження їдальні на території спецінтернату (вул. В. Короленка, 1). Рішення міськвиконкому від 16 червня 1993 р. (№ 571)⁶⁶.

На жаль, упродовж 1989–1990-х рр. у процесі відбудови (реставрації)

та зведення нових храмів на теренах Львівщини були допущені помилки, траплялися недбалість, нешанобливе ставлення до сакральної спадщини, що спричинило негативні наслідки. Скажімо, у с. Надиби Старосамбірського району чинна церква Успення Пресвятої Богородиці діяла з 1732 р. За радянських часів храм не функціонував. У 1982 р. громада села за кошти парафіян відремонтувала храм. У 1989 р. духовну святиню відновили, а пізніше оббудували церкву ззовні цеглою, знищивши унікальну архітектурну пам'ятку⁶⁷. Інше джерело про ситуацію в с. Надиби подає наступний текст: «с. Надиби. Кількість населення – 1170 осіб; УГКЦ – 250 осіб; УПЦКП – 820 осіб; РКЦ – 100 осіб. Каплиця Успення Пресвятої Богородиці, дерев'яна, збудована 1538 р.; 1946 р. – РПЦ (о. Лярій Ортинський не перейшов у РПЦ); 1959 р. – закрита; 1989 р. – відкрита РПЦ; 1991 р. – почергове користування УГКЦ і УПЦКП, оббудована; 1995 р. – розібрана»⁶⁸. Майже аналогічна ситуація склалася у с. Ляшки Зав'язані на Мостищині. Тут у 1510 р. вже існувала церква. Попередня дерев'яна будівля зведена у 1760 р. Відновлювалася і ремонтувалася у 1798, 1894 та 1917 рр. Це була тризрубна одноверха будівля, завершена над навою чотирибічним наметовим верхом з одним заломом. Після Першої світової війни відбудована віруючими зі зміною вигляду на безверху будівлю, гребінь двосхилого даху нави якої вінчала маківка. Зачинена упродовж 1962–1989 рр. Знову стала діяти у 1989 р. Тоді ж релігійна громада почала спорудження мурованого, хрещатого в плані, храму, шляхом оббудови старої церкви, яку пізніше розібрали⁶⁹.

Таким чином, 1989, а особливо 1990-і роки стали часом масових ініціатив мешканців Львівщини, насамперед релігійних громад, стосовно відновлення, реконструкції, реставрації діючих та недіючих храмів, а також будівництва нових сакральних приміщень. Чимало з них були задіяні на початку 90-х років ХХ ст., інші були зведені пізніше. Багато тут залежало від економічної ситуації в області, матеріальних та фінансових можливостей віруючих, релігійних громад, меценатів. Довелося переборювати міжконфесійні непорозуміння, суперечки, а то й протистояння відносно належності сакрального приміщення. Поступово ці та інші труднощі долалися, а відновлені та зведені нові храми стали переконливим свідченням духовної звитяги українського народу. Траплялося, що починала будівництво храму релігійна громада певної ієрархічної структури або ж конфесії, а вже продовжувала і завершувала ро-

боту та ж сама спільнота, хоча перебувала вже в іншій церковній підпорядкованості. Але це право людей – вибирати чи змінювати конфесію. Бог – один: «Credo in unum Deum» («Вірую в єдиного Бога»). Не завжди органи влади своєчасно відгукувалися на запити віруючих стосовно вирішення проблеми духовних святинь. Тому деколи релігійні громади діяли самочинно.

З 1991 по 1995 рр. в Україні зведено 1261 храм, ще понад 2200 сакральних об'єктів будується. В найближчі десять років передбачається спорудити п'ять тисяч храмів⁷⁰.

І насамкінець. У 2001 р. УГКЦ мала 2 721 храм та 3 240 парафій, вірня яких зводили 306 церков⁷¹. На той же час римо-католики в Україні відправляли богослужіння у 674 храмах (772 громади), продовжували будівництво 65 костелів⁷². Станом на 1 січня 2010 р. на теренах Львівщини для богослужінь релігійні організації використовували 2 186 сакральних і пристосованих під молитовні потреби споруд. Всього у 1991–2009 рр. збудовано 396 таких будівель, ще 1790 – передані релігійним організаціям за рішенням органу державної влади⁷³

¹ Кметь В. Львівська православна єпархія: короткий огляд історії // Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського патріархату 2000 рік. Статистично-біографічний довідник. – Львів: ПАІС, 2000. – С. 36.

² Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. – Львів: Сполом, 2005. – С. 4-5.

³ Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості // Упорядники А. Колодний, О. Саган. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 406.

⁴ Будівництво культових споруд-1990 р. Поточний архів уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Львівській області (далі без посилань на зазначений вихідний матеріал – О. Б.).

⁵ Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів, 1998. – С. 488.

⁶ Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії Української Греко-Католицької Церкви на рік Божий 1998. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 80.

⁷ Там само. – С. 79.

⁸ Бучек М., єпископ, Сідельник І. Львівська архідієцезія латинського обряду. Ілюстрована розповідь. Парафії, костели та каплиці (Львівська область). – Львів, 2004. –Т. 1. – С. 138-140.

- ⁹ Слободян В. Церкви України... – С. 541;
Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії... – С. 84.
- ¹⁰ Там само. – С. 94;
Слободян В. Церкви України... – С. 522.
- ¹¹ Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії... – С. 94.
- ¹² Бучек М., єпископ, Сідельник І. Львівська архідієцезія латинського обряду...
–Т. 1. – С. 262-263;
Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії... – С. 94.
- ¹³ Там само. – С. 86;
Слободян В. Церкви України... – С. 518.
- ¹⁴ Там само. – С. 552.
- ¹⁵ Там само. – С. 509-510.
Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії... – С. 91;
- ¹⁶ Статистично-біографічний довідник Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського патріархату. –Львів, 2007. – С. 58.
- ¹⁷ Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії... – С. 90.
- ¹⁸ Статистично-біографічний довідник Львівсько-Сокальської єпархії... – С. 69.
- ¹⁹ Слободян В. Церкви України... – С. 244.
- ²⁰ Там само.
- ²¹ Там само. – С. 298.
- ²² Там само. – С. 344.
- ²³ Там само. – С. 291.
- ²⁴ Шематизм Львівської архієпархії 1996. –Львів, 1996. – С. 98.
- ²⁵ Слободян В. Церкви України... – С. 645;
Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії... – С. 115.
- ²⁶ Там само. – С. 63;
Слободян В. Церкви України... – С. 377.
- ²⁷ Шематизм Львівської архієпархії... – С. 111-112.
- ²⁸ Слободян В. Церкви України... – С. 457.
- ²⁹ Слободян В. Жовківщина. –Т. 5: Історико-архітектурні нариси церков / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Земляцьке об'єднання «Жовківщина». –Львів, 1998. – С. 101.
- ³⁰ Шематизм Львівської архієпархії... – С. 112.
- ³¹ Слободян В. Церкви України... – С. 448;
Його ж: Жовківщина... – С. 131.
- ³² Слободян В. Церкви України... – С. 288-289;
Його ж: Жовківщина... – С. 115-116.
- ³³ Слободян В. Церкви України... – С. 458-460;
Його ж: Жовківщина... – С. 125-127.

- ³⁴ Слободян В. Жовківщина... – С. 95-96.
- ³⁵ Там само. – С. 7, 24, 10, 13-14.
- ³⁶ Там само. – С. 30-31.
- ³⁷ Там само. – С. 29.
- ³⁸ Там само. – С. 52.
- ³⁹ Там само. – С. 53.
- ⁴⁰ Там само. – С. 73.
- ⁴¹ Там само. – С. 78-79.
- ⁴² Там само. – С. 64-65.
- ⁴³ Статистично-біографічний довідник Львівсько-Сокальської єпархії. – С. 182.
- ⁴⁴ Там само. – С. 185.
- ⁴⁵ Там само. – С. 197.
- ⁴⁶ Там само. – С. 219.
- ⁴⁷ Там само. – С. 236.
- ⁴⁸ Слободян В. Церкви України... – С. 702.
- ⁴⁹ Там само.
- ⁵⁰ Там само. – С. 704.
- ⁵¹ Там само. – С. 706.
- ⁵² Там само. – С. 21-22.
- ⁵³ Статистично-біографічний довідник Львівсько-Сокальської єпархії. – С. 247.
- ⁵⁴ Слободян В. Церкви України... – С. 474.
- ⁵⁵ Там само.
- ⁵⁶ Там само. – С. 695.
- ⁵⁷ Слободян В. Церкви України... – С. 718-719;
Шематизм Львівської архієпархії... – С. 25.
- ⁵⁸ Слободян В. Церкви України... – С. 720.
- ⁵⁹ Там само. – С. 720-721.
- ⁶⁰ Слободян В. Церкви України... – С. 722-723;
Шематизм Львівської архієпархії... – С. 126.
- ⁶¹ Слободян В. Церкви України... – С. 729.
- ⁶² Там само. – С. 731;
Шематизм Львівської архієпархії... – С. 126.
- ⁶³ Слободян В. Церкви України. – С. 732-733.
- ⁶⁴ Там само. – С. 734;
Шематизм Львівської архієпархії... – С. 128.
- ⁶⁵ Слободян В., Бойко О., Лонкевич Д. Синагоги України. Вісник «Укрзахідпроектреставрація». – Ч. 9: Спец. випуск. – Львів: Центр Європи, 1998. – С. 97-99.
- ⁶⁶ Див.: Перелік сакральних об'єктів та релігійних громад м. Львова. (Станом

на 1 січня 1996 р.). Поточний архів відділу у справах релігій Львівської обласної державної адміністрації.

⁶⁷ Слободян В. Церкви України... – С. 618.

⁶⁸ Шематизм Самбірсько-Дрогобицької єпархії... – С. 39.

⁶⁹ Слободян В. Церкви України... – С. 496-497.

⁷⁰ Сумик Ю. Кожній церкві – новий статус... // Україна молода. – 1998, 26 березн.

⁷¹ Турій О. Католики в сучасній Україні: проблема ідентифікації // Історія релігій в Україні. Праці XI-ої міжн. наук. конф. (Львів, 16-19 трав. 2001 р.). – Кн. 2. – Львів: Логос, 2001. – С. 104.

⁷² Там само.

⁷³ Львівщина релігійна. Інформаційно-статистичний довідник // Упор.: Р. Кураш, У. Хаварівський. – Львів: ПП «Манускрипт-Львів», 2010. – С. 10.